

УДК 811.161

С. Р. Рачэўскі

канд. філал. навук, дац., першы прарэктар
Брэсцкага абласнога інстытута развіцця адукацыі
e-mail: mail@boiro.by

**НЯПОЎНЫЯ ДЫЯЛАГІЧНЫЯ РЭПЛІКІ
ЯК СРОДАК АДЛЮСТРАВАННЯ ПСІХАЛАГІЧНАГА СТАНУ
ПЕРСАНАЖАЎ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ ЯНКІ БРЫЛЯ**

На прыкладзе з твораў Янкі Брыля раскрываецца майстэрства пісьменніка раскрываць псіхалагічны стан персанажаў стылістычна-сінтаксічнымі сродкамі.

Уводзіны

Проза Янкі Брыля – каштоўны матэрыял для вывучэння стылістычнага патэнцыялу дыялагічных рэплік. Развіваючы сюжэт, характарызуючы персанажаў, пісьменнік часта звяртаецца да дыялагічнай мовы: у яго творах каля 700 дыялогаў. У філалагічнай літаратуры не раз адзначалася ўменне Брыля ствараць дыялог, максімальна набліжаны да натуральнага. Пра жывы, дынамічны дыялог у Брылёвых творах пішуць, напрыклад, У. Карпаў [1, с. 106], Ю. Канэ [2, с. 112].

Устаноўлена, што непаўната рэплік у дыялогах (а яна ствараецца пры неназванні зразумелых з кантэксту ці сітуацыі асоб, прадметаў, дзеянняў) адна з асноўных сінтаксічных асаблівасцей гутарковай мовы, яе пастаянная прымета [3, с. 27]. Зыходзячы з гэтага лінгвісты, напрыклад А. Скавароднікаў, В. Сірацініна, лічаць: у мастацкіх тэкстах непаўната дыялагічных рэплік часцей за ўсё – сродак імітацыі жывой мовы, перадачы экспрэсіўна-гутарковага характару маўлення персанажаў [4, с. 76]. Гэтыя палажэнні дапамагаюць устанавіць і ў тэкстах Янкі Брыля стылістычны факт імітацыі жывой, нязмушанай мовы з дапамогай дыялагічных канструкцый непаўнаты, а таксама адзначыць тыя выпадкі, калі непаўната рэплік выконвае, акрамя асноўнага, дадатковыя стылістычныя заданні.

У рамане «Птушкі і гнёзды», напрыклад, сустракаецца дыялагічнае адзінства, з якога відаць, што Брыль карыстаецца тут пытална-адказнай формай рэплік не толькі для таго, каб даць дакладную копію жывой мовы. Вось пашыраны кантэкст:

Прабіраліся кустамі. Пасля пачаўся луг. За лугам, направа, поле і пералескі.

На змярканні прыйшлі да ракі.

І паселі на травяністым абрывістым беразе...

Ці наплывем – ніхто не пытаецца. Нават падумаць страшна, што акунешся, што вада цябе возьме за плечы, за грудзі...

– Лодкі, – шапнуў Бутрым.

– Дзе?

– Ты прыгніся. На тым баку. Лявей за той вунь куст... Буху-буху!.. Ім бы не там – буху! – а тут стаяць, каб яны пагарэлі!

Гэтыя радкі – са старонак, што расказваюць пра спробу Руневіча ўцячы разам з сябрамі з палону. Задачы перадаць псіхалагічную напружанасць уцёкаў падпарадкавана ўся моўная арганізацыя ўрыўка: лаканічная, «асцярожная» форма сказаў, якія ўводзяць чытача ў сітуацыю, і сказаў у невялікім маналогу Бутрыма, наяўнасць падоўжаных (за кошт вынясення асобных сказаў у абзац) інтанацыйных паўз, што таксама ствараюць экспрэсію насцярожанасці, гукапераймальныя словы (кашаль гучыць дыса-

нансам да паводзін палонных), словы *страшна, шапнуў*, што таксама падкрэсліваюць затоенасць уцекачоў, прыкрасць, выказаная Бутрымам устойлівым спалучэннем *каб яны пагарэлі*. У гэтай жа танальнасці дадзены і рэплікі, што пачынаюць дыялог, у тым ліку і няпоўная *Дзе?* Ва ўмовах, калі кожную хвіліну даводзіцца, як піша Брыль, быць «на самым краёчку якой-небудзь меншай, а то і большай небяспекі», героі рамана вымаўляюць толькі неабходныя для ўзаемаразумення словы. Дапоўні пісьменнік дыялагічныя «партыі» ўсяго некалькімі словамі (параўн.: *Вунь лодкі стаяць, бачыш? – Дзе ты іх угледзеў?*) – і мастацкая замалёўка не была б настолькі дакладнай, праўдзівай. Уключаная ў кантэкст, які раскрывае складаныя ўцёкі палонных, няпоўная пыталая сінтаксема *Дзе?* не толькі адлюстроўвае сітуацыю размовы, але і разам з іншымі моўнымі адзінкамі садзейнічае дакладнаму адлюстраванню паводзін герояў ва ўмовах небяспекі.

Пераключым увагу на кантэкст аповесці «У сям'і»:

Увечары ставілі хворай банькі. Колькі ні было таго крыку і слёз, бабуля такі ўгаварыла. І вось Ніна стаіць у адной кашульцы на пасцелі, трымаеца аберуч за спінку ложка і просіць:

– *Бабка, адну...*

– *Адну, адну, – адказвае старая, бразгаючы банькамі ў місе з вадой. Каля місы квач з кудзелі і газніца – дадатковыя прылады страшнай аперацыі. Я гляджу на іх і ўспамінаю свой дзіцячы страх перад банькамі, – подыхам агню і копацыю квача і болей ад банек, якія някуча ўсмоктваюцца ў цела. І Нінка цяпер такая бездапаможная, маленькая перад імі, а бабуля такая няўмольная. А ўсё ж малая просіцца:*

– *Бабка, адну...*

– *Адну, каток, адну.*

І пачынаецца.

Маці бярэ Ніну і кладзе яе ніцма на падушку.

– *Бабка, золатка маё, даражэнькая – адну!*

Тройчы аўтар укладвае ў вусны дзіцяці рэпліку-просьбу і кожны раз абыходзіцца без слоў, і ў першую чаргу *банька*, якія, мяркуючы па граматычнай форме лічэбніка, маглі б у ёй быць. Непаўната рэплікі, безумоўна, «сімptom» суадносін дыялога з бытавым, рэальным: так, прапускаючы ў фразе ўсё, што зразумела з абставін размовы, гавораць у жыцці. Аднак было б памылкова толькі да гэтага зводзіць прымяненне няпоўнай канструкцыі. Тое, што дзяўчынка ніяк не хоча вымавіць слова, якім называюць галоўную прыладу «страшняй аперацыі», адпавядае яе стану ўсхваляванасці, растрывожанасці. Звычайны, на першы погляд, пропуск структурнага элемента дапамагае Брылю, прызнанаму знаўцу дзіцячай душы, паказаць перажыванні маленькага чалавека так, як гэта бывае на самай справе.

Выкарыстанне гэтай творчай знаходкі бачым яшчэ ў адным дыялогу, што супраўдае сітуацыю з хворым дзіцём:

– *Бабка, – аказваецца Ніна.*

– *Што, каток, што?*

– *Алесь таксама паставіш?*

– *А няўжо ж.*

– *Яму многа, бабуля, усе...*

– *Усе, каток, колькі будзе.*

Зноў трохі ціха.

– *Бабка, а дзядзьку?..*

Вывад аб стылістычнай неадназначнасці няпоўных рэплік можна зрабіць, разгледзеўшы дыялогі з навелы «Маці». Вось у пашыраным кантэксце першы з іх:

... На адным слупе, ужо недалёка ад павароту на іхні хутар, старая заўважыла белую плямку паперы – на ўзроўні вачэй. Скажаць сыну, каб зірнуў, што гэта – не паспела: ён ужо сам чытаў, кінуўшы каласок. Прачытаўшы, аддзёр паперку, парваў яе на кавалачкі і сыпануў імі, нібы жменямі мякіны, камусьці нябачнаму ў вочы.

– Што гэта?

– Каб не давалі есці байцам. Каб выдавалі іх паліцыям. Дадучь гарэлкі і тытуню.

– Няхай бы сабе вісела, сыноч. Няўжо ж іх нехта паслухае? Будуць расстрэльваць тых, хто не паслухае. Усю сям'ю. І хату спяляць.

Няпоўныя сітуацыйныя сказ *Няхай бы сабе вісела, сыноч* уключаны ў сістэму сінтаксічных адзінак (у ёй – даданыя часткі складаных сказаў без галоўных, няпэўна-асабовых сказы, далучальныя канструкцыі), характэрных для гутарковай мовы. Дзякуючы ім стыль створанага пісьменнікам дыялогу тонка пераплятаецца са стылем рэальнага абмену думкамі. На няпоўную сітуацыйную рэпліку паглядзім з іншай пазіцыі. Слова *паперка* як элемент завязкі дзеяння ў яе структуры было б нялішняе. Аўтар, тым не менш, не ўключыў дзейнік у дыялог, і не толькі таму, што двойчы ўжыў яго ў папярэднім апісанні сітуацыі. У тэксце навелы няма радкоў, з якіх бы вынікала: рэакцыя сына на прачытанае (*аддзёр, парваў яе на кавалачкі, сыпануў... камусьці нябачнаму ў вочы*) і тое, што сама маці пачула, выклікалі ў яе душы трывогу, прадчуванне небяспекі. У значнай ступені гэтую функцыю бярэ на сябе няпоўная рэпліка: пропуск у ціхім шкадаванні аднаго слова стварае неабходную экспрэсію прадчування бяды.

Разгледжаны дыялог праз два абзацы змяняецца наступным:

... І ўжо хацела скажаць, што вось толькі падойць карову ды будуць вячэраць.

... Я пайду ў вёску, - анярэдзіў Васіль.

– Зноў! – больш спалохана, чым злосна, крыкнула яна. А потым перайшла на ласку:

– Не ішоў бы ты лепш. Заўтра ж рана ўставаць.

– Ну што ж, і ўстану.

– Дык павячэраў бы хоць.

– Я скоро прыйду.

– Ведаю я гэтае скоро... Ой, находзішся ты! Давядзе цябе гэты Азароначак! Успомніш ты мае слова!..

Нялёгка для маці выпрабаванні прынеслі першыя дні вайны: «*Раўлі самалёты, ірваліся бомбы, грукаталі танкі, беглі па збожжы салдаты...*». Пайшлі на ўсход і не вяртаюцца старэйшыя сыны. «Шукае няшчасця» – потайкі рыхтуе з аднавяскоўцам кулямёты для партызан – малодшы. Шмат набірала ў душы жанчыны за бяссонныя ночы. Вось чаму на звычайную, здавалася б, рэпліку Васіля *Я пайду ў вёску* яна рэагуе псіхалагічна нечаканым, нервовым *Зноў!* Засталася ў падтэксце, якую складаную гаму пачуццяў – гнеў, пратэст, трывогу – перажыла маці за адзін пасля сынавай фразы штуршок сэрца. Узнікла сітуацыя, калі з унутранага маналогу «наверх» выходзіць, як пра гэта піша В. Зельцэр [5, с. 11], толькі самае неабходнае, самае моцнае, якое і выдзяляецца, актуалізуецца тым, хто гаворыць. Іншы, больш поўны, структурны малюнак клічнага сказа наўрад ці перадаў бы эмацыянальна-псіхалагічную вастрыню мацярынскіх перажыванняў так дакладна. Не адмаўляючы таго, што і ў гэтым дыялогу – эмацыянальным канфлікце няпоўная рэпліка падтрымлівае агульны гутарковы каларыт, трэба дапусціць, што Брыль увёў яе ў тэкст з яшчэ адной стылістычна-мастацкай установай – зрабіць больш выразным немалаважны штрих у псіхалагічным партрэце гераіні навелы.

Гаворачы пра стылістычную накіраванасць непаўнаты дыялагічных рэплік, нельга абысці прыклад з навелы «Memento mori»:

– ...*Можжа, ён хоча, каб я аддаў яму ўсю гэтую банду? Спытайцеся ў яго апошні раз: чаго ён хоча, вар'ят?*

– *Спадар зондэрфюрэр пачынае злавацца. Вы, дзядзька, не дурыцеся, калі хочаце жыць. Зараз адрыву падпаліць. Спытайцеся ў яго апошні раз. Ён кажа, што вы, мусіць, хацелі б забраць адтуль усю банду.*

Пад чорнай навісцю броваў ажылі нарэшце вочы. Губы зусім перасталі дрыжаць.

Нібыта не сваю, незвычайным жэстам, пячнік узяў галаву:

– *А ён што думаў? І ўсіх! Усіх добрых людзей!.. Можжа, ён ім раўня – гэты твой гаспадар? Або ты, можжа?.. Цьфу!..*

Кантэкст падказвае, што можна даць расшыфроўку непаўнаты рэплік, зведзеную не толькі да адлюстравання гутарковага характару маўлення ў драматычнай сітуацыі. Акцэнтуюем увагу на тым, як у паядынку з ворагам паступова змяняюцца паводзіны героя навелы. У папярэдняй частцы тэксту Брыль падкрэслівае: спачатку печніка – чалавека! – «*падагналі*» [6, с. 74] да начальніка карнай экспедыцыі. Стары «*ўпёрся ў немца скамянелымі вачыма і маўчаў*». Карнік, пазнаўшы ў сваёй ахвяры вядомага на ўсю ваколіцу майстра, вырашыў зжаліцца: пячнік не будзе спалены. Той «*толькі наварушыў бяскроўнымі губамі*». На пытанне, хто з блізкіх застаўся ў адрыве, з вуснаў злятае пакуль яшчэ нерашучае «*Там... мая... баба; У мяне там і дачка... з малымі дзет... камі*». Вораг праяўляе незадавальненне: размова зацягваецца і перашкаджае закончыць знішчэнне вёскі. У душы печніка нарастае хваля гневу, і пісьменнік – павелічэннем аб'ёму рэплікі – дае магчымасць заўважыць гэта: – *Скажы яму, што ў мяне там суседзі... А ты скажы, што яны сваякі...* Немец пачынае злавацца, называе нявінных людзей «*бандай*». І тады фізічна знямоглы чалавек падымае галаву, ажываюць нарэшце вочы, яго мова набывае маналагічнае гучанне. Зменлівае, няроўнае цячэнне фраз выдае моцнае хваляванне печніка. Ён падхоплівае рэпліку афіцэра, але толькі тую частку, якую яму хочацца напоўніць іншым, праўдзівым, сэнсам. Змяні пісьменнік няпоўныя канструкцыі *І ўсіх! Усіх добрых людзей!* на больш разгорнутыя, граматычна правільныя – і фраза, народжаная ў самы востры момант перажыванняў селяніна, фраза, што так ярка асвятляе яго велічную ўнутраную сутнасць, часткова страціла б неабходную псіхалагічную напоўненасць.

У апавяданні «Надпіс на зрубе», там, дзе пісьменнік расказвае, як стары Вячэра з унучкай плывуць на лодцы з роднай Падвалокі на другі бераг возера, ёсць дыялогі, у якіх паўтараецца адна і тая ж з'ява непаўнаты пыталнай рэплікі:

– ...*І скавалі яны, унучачка, дзеда ланцугамі і пагналі ажно ў Вільню. І пачалі яны там, у нейкім склепе, скабліць мяне бізунамі, ліць мне ў нос ваду з газай...*

– *А навошта?*

– *Каб балела, унучачка... Увесь народ пакрыўджаны, нашы паберажане падняліся... Не хочам мы, каб вы ў нас возера пад казну адбіралі. «Мільч, кажуць, хаме! Мы ў цябе, кажуць, не толькі возера, мы ў цябе і здароўе можам адабраць! Але ж не адабралі, унучачка, хоць я пабываў на тых самых Лукішках...»*

– *А на якіх гэта Лукішках?*

– *Смяешся, дурненькая. Гэта турма такая, куды паны замыкалі нашага брата.*

– *А навошта?*

– *Такі лес, унучачка, што душа радуецца. Над самым возерам, сасна ў сасну! А тут узялі ды зрабілі падсочку...*

– *А што гэта?*

- Смалу пускаюць з сасны.
- А навошта?
- Лес гэты думаюць секчы...

Няпоўныя рэплікі ўспрымаюцца тут не толькі як сродак, ужыты з мэтай пазбегнуць штучнасці дыялогу. Брыль – пісьменнік, у творах якога моцна праявілася, як адзначае Канэ [2, с. 141], цікавасць да дзіцячай псіхалогіі, дзіцячага ўспрымання свету, – надае рэплікам Ганначкі скарочаную, няпоўную форму яшчэ, трэба меркаваць, і для таго, каб падкрэсліць, што вымаўляе іх менавіта цікаўнае дзіця з яго звычайнай перабіваць расказчыка, іграць словамі, з яго жаданнем хутчэй пачуць адказ на сваё пытанне.

Заклучэнне

Аналіз прыведзеных і шматлікіх іншых няпоўных рэплік, ужытых Янкам Брылем, прыводзіць да вываду: пісьменнік насычае дыялогі з пропускам структурных элементаў з мэтай стварыць уражанне натуральнасці, нязмушанасці мовы персанажаў, і гэта асабліва прыкметна пры наяўнасці ў тканіне дыялогаў сінтаксічных і лексічных элементаў гутарковай мовы. Але там, дзе аўтар заглыбляецца ў складаную сферу чалавечых пачуццяў, няпоўныя рэплікі спрыяюць таму, каб дакладней характарызаваць персанажаў з псіхалагічнага боку і, значыць, быць адбіткам жыццёвай праўдзівасці мастацкага пісьма.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Карпов, В. Проза Янки Брыля / В. Карпов // Совет. Отчизна. – 1953. – № 1.
2. Канэ, Ю. Янка Брыль : критико-биограф. очерк / Ю. Канэ. – М. : Совет. писатель, 1964. – 136 с.
3. Канэ, Ю. Плынь : літ. крытыка / Ю. Канэ. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 118 с.
4. Сиротинина, О. Русская разговорная речь / О. Сиротинина. – М. : Просвещение, 1983. – 153 с.
5. Зельцер, В. И. Текстовая актуализация частей сложноподчиненного предложения в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. И. Зельцер. – Л., 1973. – 28 с.
6. Янкоўскі, Ф. Навела Янкі Брыля «Memento mori» / Ф. М. Янкоўскі // Лінгвістычны аналіз тэксту: матэрыялы семінара. – Мінск, 1975. – 117 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 30.10.2019

Racheuski S. R. Incomplete Dialogical Remark as a Means of Psychological State Reflection of the Characters of Artistic Works by Yanka Bryl

Using the example from the works of Yanka Bryl the writer's skill to show the psychological state of characters by stylistic-syntactic means is revealed.